

Національна академія наук України
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО ПАРЛАМЕНТСЬКИХ СЛУХАНЬ НА ТЕМУ:

«РОЛЬ, ЗНАЧЕННЯ ТА ВПЛИВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА
ФОРМУВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄДНОСТІ В УКРАЇНІ»

В українському поліетнічному суспільстві культура міжетнічної толерантності є органічним проявом суспільної свідомості та духовної культури нації. В умовах, коли світ глобалізується, забезпечення державою гармонійного функціонування культур етнокомпонентів соціуму є однією з важливих ознак сучасної демократії. Важливо також, що в період переходу від тоталітарного до демократичного суспільства в Україні формуванню високої культури міжетнічної толерантності притаманні дві суперечливі тенденції – зростання водночас як відкритості суспільства, так і етнічної самосвідомості, які за умов державної та громадської турботи про цілісність національного культурного простору поступово знімаються, не набуваючи конфліктних форм.

Перед Україною постала проблема адекватного розуміння суті етнічних процесів і осмислення моделей адаптації, які б влаштовували як домінуючу більшість, так і представників етнокультурних меншин. На зорі незалежності розбудова молодого держави та формування сучасної політичної нації відбувалася за інерцією та за рецептами часів «перебудови».

Українська держава в цілому успішно розв'язувала проблему міжетнічних стосунків. Нею прогнозувалися і розвивалися міжнаціональні відносини. Вдавалося запобігти відкритих конфліктів на етнічному ґрунті. Цьому значною мірою сприяло досягнення взаємодії міжнародного та внутрішнього законодавства. Держава, керуючись положеннями Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (прийнятою резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 2009 р.), захищала самобутність етноміношин, сприяла реалізації їх прав у тому числі і на користування досягненнями власної культури.

Важливим кроком на шляху формування державної етнополітики України стало проголошення 1 листопада 1991 р. „Декларації прав національностей України”. Цей документ розвивав основні положення про права національностей і етнічних груп, що були викладені в Декларації „Про державний суверенітет України”. Окремою частиною в цій Декларації стала деталізація принципу захисту прав етнічних груп як колективних суб’єктів суспільства. Так, проголошувалося забезпечення державою існування національних адміністративних одиниць. Проте національні меншини не мали змоги користуватися цим правом, у зв’язку із відсутністю формулювання поняття „національна адміністративна одиниця”, та відповідної законодавчої бази для її створення. Разом з тим, відповідно до Декларації етнічні меншини

України, отримали право в місцях свого компактного проживання користуватися рідною мовою нарівні з державною в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, наукові дослідження, отримання та розповсюдження інформації тощо. Декларація містила гарантію української держави всім національностям на автономію, гарантовану законом, трактувалася як форма культурного самовизначення – право користування і навчання рідною мовою, або вивчення рідної мови в державних навчальних закладах чи через національно-культурні товариства, розвиток національно-культурних традицій, використання національної символіки, святкування національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів і будь-яку іншу діяльність, що не суперечить діючому законодавству. Хоча організаційні засади національно-культурної автономії не були окреслені, її формами фактично стали національно-культурні товариства, статус яких був визначений Законом України „Про об'єднання громадян”.

Основним правовим документом у сфері етнонаціональної політики залишався Закон України „Про національні меншини в Україні”, який розвинув положення Декларації прав національностей України, ухваленої 1 листопада 1991 р., і свідчив про намір держави узгоджувати своє правове поле з міжнародними зобов'язаннями щодо етнomenшин. У формі державних гарантій розвитку меншин цей закон фактично визначав основні принципи етнонаціональної політики в Україні. Ними визначалися нерозривність прав людини і прав національностей, рівність політичних, громадянських, соціальних, економічних і культурних прав і свобод громадян України незалежно від їхнього національного походження, у тому числі правова заборона і судове покарання будь-якого прямого і непрямого обмеження прав і свобод за національною ознакою.

Законом України „Про національні меншини в Україні” (1992 р.) гарантувались меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації. Пам'ятки історії і культури національних меншин в Україні охороняються законом.

Проте слід зазначити, що в жодному законі України про вибори народних депутатів України (1993, 1997 та 2002 року) громадські об'єднання не визнавалися суб'єктами висування кандидатів. Щоправда, цими законами передбачалося враховувати компактне проживання національних меншин при формуванні виборчих округів, але можлива роль у цьому громадських організацій таких меншин також залишалася поза рядком закону. Організації національних меншин мали право на висування кандидатів лише до місцевих органів влади. Перехід на суто пропорційну систему виборів як народних депутатів, так і депутатів місцевих рад, коли суб'єктами виборчого процесу залишалися лише партії, остаточно позбавив громадські організації

національних меншин непартійного типу можливості безпосередньо реалізовувати згадану вище норму ст. 14 Закону „Про національні меншини в Україні”. Заради справедливості слід зазначити, що вищеназвані, і, безумовно, серйозні, невідповідності Закону суспільним реаліям є свідченням його певної застарілості, ніж первісної хибності. Адже на той момент, навіть у міжнародно-правовому вимірі, норми захисту прав національних меншин тільки формувалися у комплекс правових актів. Отже, Україна багато в чому йшла синхронно з міжнародним процесом юридичної легітимації та захисту цих категорій населення.

З прийняттям у 1996 р. Конституції України вперше за багато років на конституційно-правовому рівні етнічним меншинам було надано право на об'єднання і національно-культурну самобутність. Стаття 11 Основного Закону наголошувала, що держава сприяє „розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин”.

Конституція України містила вимоги щодо консолідації та розвитку української нації, розвитку її історичної свідомості, традицій, культури, гарантій свободи, художньої творчості, охорони історико-культурної спадщини.

Після ухвалення Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні” (1997 р.) на сільські, селищні, міські ради (п.8 ст.32) і місцеві державні адміністрації (п.13 ст.44) було покладено обов'язок сприяти національно-культурним товариствам, асоціаціям, іншим громадським і неприбутковим організаціям, які діяли у сфері культури. Однак за умови, коли більша частина місцевого бюджету спрямовувалася часто на погашення заборгованості із зарплати та соціальні виплати, реалізувати ці статті закону було складно або й неможливо. Тому й не задовольнялися численні клопотання національно-культурних товариств про надання їм пільг для оплати орендованих ними приміщень (так, вартість оренди на місяць для поляків у Львові 1997 р. становила 650 грн.), комунальних послуг, ремонту, праці вчителів недільних шкіл, поліпшення матеріально-технічної бази закладів (особливо в сільській місцевості) тощо. Прагнучи вийти з такого становища, національні меншини в 1998 р. обговорювали пропозицію про створення служби соціального захисту в межах національних общин.

Закон України „Про об'єднання громадян” надавав усім національно-культурним товариствам статус громадських об'єднань. Цей Закон викликав хвилю перереєстрацій і внесень доповнень до Статутів національно-культурних організацій меншин. Зокрема, товариства внесли до своїх Статутів положення, які давали їм можливість здійснювати господарську та іншу комерційну діяльність, спрямовану на виконання своїх статутних завдань, шляхом створення госпрозрахункових установ та організацій із статусом юридичної особи, заснування підприємств в порядку, передбаченому законодавством. Легітимності набула поширена ще раніш практика об'єднання товариств між собою в спілки (союзи, асоціації тощо), утворення

блоків та коаліції, укладання між собою угоди про співробітництво і взаємодопомогу.

Згідно із Законом України „Про об'єднання громадян”, статус національно-культурних товариств полягав у тому, що вони створювалися для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів. Вони мали право виступати учасником цивільно-правових відносин, брати участь у політичній діяльності, захищати свої інтереси у державних органах, проводити масові заходи, вносити пропозиції до органів влади й управління.

Закон України не виділяв і не закріплював статус об'єднання етноменшин і статус їх вищих представницьких органів, що нерідко призводило до труднощів під час реєстрації, особливо на державному рівні, ускладнювало роботу організацій етноменшин.

Неодмінним складником правової бази державної етнополітики України також були: міжнародні угоди в галузі прав людини, які набули чинності у встановленому порядку; міждержавні й міжвідомчі угоди, що прямо або опосередковано регулюють статус етнічних груп в економічній, культурній, політичній та інших сферах.

Важливою правовою основою забезпечення прав етноменшин в Україні стали: Загальна декларація прав людини (1948 р.); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього (1966 р.); „Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.); Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.) та Протокол №12 до неї; Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1995 р.), Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992 р.) та інші міжнародні документи, які відповідно до ст.9 Конституції України стали складовою частиною національного законодавства. Крім того, суттєве значення для захисту прав меншин мали: Документ Копенгагенської наради Конференції з питань людського виміру НБСЄ (1990 р.); Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.); Віденська декларація Конференції на вищому рівні Ради Європи (1993 р.); Рекомендації №1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи (1993 р.); Конвенція Співдружності Незалежних Держав про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (1994р.); Гаазькі рекомендації щодо права національних меншин на освіту (1996 р.); Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (1998 р.); Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (1999 р.).

Українське законодавство враховувало базові положення міжнародних документів, що акумулювали в собі найновіші теоретичні й політико-правові підходи до розв'язання політичних, етнокультурних проблем етноменшин. Обравши шлях побудови відкритого демократичного правового суспільства, Україна, як європейська етнополітична країна, вивчала й застосовувала у своєму законодавстві великий досвід захисту прав меншин, що його

європейські держави накопичили впродовж століть. За рівнем правового забезпечення основних прав і свобод етноменшин Україна посідала одне з провідних місць у Європі. Внутрішня законодавча база державної етнонаціональної політики спиралася на міжнародно-правові документи: Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Декларацію про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, Гаазькі рекомендації з прав національних меншин на освіту, Рекомендації щодо мовних прав національних меншин, прийняті в Осло, Декларацію принципів толерантності, Рамкову конвенцію про захист національних меншин, Хартію регіональних мов або мов меншин. Найвідомішим документом, в якому закріплені колективні права етноспільнот, залишалася Конвенція МОП № 169 „Про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах”. Більшість з цих документів Україна ратифікувала, і вони стали частиною українського законодавства, на якому ґрунтувалося формування державної етнонаціональної політики і яке регламентувало механізми та принципи її здійснення.

За обсягом правових гарантій та можливостей збереження і розвитку національно-культурної самобутності етноменшин Україна визнана рядом міжнародних організацій, зокрема ООН, ОБСЄ та іншими, однією з найдемократичніших країн світу.

Отже, правова основа створення та функціонування інститутів громадянського суспільства в цілому створена.

До інституцій громадянського суспільства відносять: недержавні організації (англ. *NGO*); приватні добровільні організації (англ. *PVO*); народні організації; громади; посередницькі та позабюджетні організації волонтерів; громадські фундації; клуби місцевої громади; профспілки; об'єднання громадян за культурною, статевою і релігійною ознаками; харитативні організації; соціальні та спортивні клуби; кооперативи; природоохоронні організації; професійні асоціації; академії; приватний бізнес; правничі інституції; організації споживачів; засоби масової інформації; добровільні дружини; релігійні організації та клуби за інтересами.

Розглянемо роль, які відіграють найбільш потужні з них, у формуванні державної національної стратегії, клімату міжнаціональної взаємодії та розвитку окремих етнічних громад.

Важливу роль в процесі національної консолідації відіграють ЗМІ. Передовсім національні. ЗМІ відтворювали культурне розмаїття суспільства, вводили культуру в контекст повсякденного життя й таким чином створювали платформу для існування різних перспектив, з якими їхні читачі, глядачі або ж слухачі не мали можливості контактувати щодня. Газети, журнали, спеціальні друковані видання, радіо- та телепередачі, подавали інформацію про культурні надбання етносів, створюючи таким чином можливості безбар'єрного спілкування носіїв різних культурницьких традицій.

В 2003 р. загальнодержавну сферу розповсюдження мали 59 друкованих ЗМІ для меншин, з яких газет – 38, журналів – 17, бюлетенів – 2,

альманахів та збірників – 2. На місцевих розповсюджувалося 145 видань: 123 газети, 15 журналів, 3 бюлетені, 4 альманахи. Для задоволення інформаційних потреб єврейської національної меншини в Україні виходить 29 періодичних видань. У 2011 р. загалом в Україні виходило друком понад 2,6 тис. періодичних видань мовами етноменшин, з яких понад 2,3 тис. – російською мовою.

Міністерство культури України було співзасновником шести газет – друкованих органів товариств меншин: вірменського – „Арагац”, кримськотатарського – „Голос Крима”, польського – „Дзеннік Кийовски”, єврейського – „Еврейские вести”, румунського – „Конкордія”, болгарського – „Роден край”. Ці газети розповсюджуються по всій території країни і щороку отримують фінансову допомогу з державного бюджету. Крім того, на всеукраїнському і на регіональному рівні для меншин виходили газети, засновані національно-культурними товариствами, які видавалися без підтримки держави: це загальноукраїнські газети „Форум націй” і „Наша Батьківщина”; на регіональному рівні: для греків – „Елліни України” (Маріуполь), ромів – „Романі Яг” (Ужгород), угорців – „Карпаті Ігаз Со” (Ужгород), поляків – „Котвіца” (Миколаїв), словаків – „Підкарпатський словак”, румунів – „Данія” (Ужгород), азербайджанців – „Голос Азербайджану” (Київ), євреїв – „Хадашот” (Київ), німців – „Німецький канал” (Київ), татар – журнал „Дуслик” (Київ), поляків – „Газета Львівська” (Львів), росіян – „Руський вестник” (Львів), білорусів – „Весткі з Белорусі” (Львів).

У 2005 р. в Україні було зареєстровано 188 друкованих засобів масової інформації для етноменшин, 58 з яких мали загальнодержавне розповсюдження.

Непересічну роль в затвердженні засад толерантності та взаємовигідного культурного обміну відіграла переважна більшість національних та національно-культурних організацій, товариств, спілок.

У 1990 р. було створено Раду національних товариств УРСР для координації діяльності національних груп, обміну досвідом, надання всілякої допомоги новостворюваним товариствам, проведення спільних масових акцій та ін. Імпульсом культурно-національного відродження етносів став перший Всеукраїнський міжнаціональний конгрес (листопад 1991 р.), проведений в Одесі. Провідними принципами розбудови незалежної держави були визначені: рівність усіх громадян перед законом, право кожної людини на рівний доступ до посад у державних установах, беззастережне дотримання засад Загальної декларації прав людини.

У 2002 р. створено всеукраїнську організацію „Конгрес національних громад України”, до складу якої увійшли національні громади України – румунська, польська, литовська, естонська, молдавська, болгарська, німецька, татарська, ромська, вірменська, угорська, єврейська, та постійно співпрацювали громадські організації кримських татар, греків, росіян. Організація здійснювала активну діяльність щодо інтеграції етноменшин України в українське суспільство. Проводилися конференції, круглі столи з проблем меншин, міжнаціонального спілкування, національної освіти,

виховання толерантності, моніторинг з міжнаціональних міжконфесійних відносин, стану толерантності у суспільстві. Діяльність таких культурологічних об'єднань спрямована на розвиток міжнаціональних відносин, захист національних інтересів громадян, відродження та розвиток етнонаціональних культур, задоволення духовних запитів іноетнічного населення.

Для підвищення ролі громадських організацій етноменшин України у прийнятті органами державної влади управлінських рішень стосовно питань розвитку національних меншин створені й діяли консультативно-дорадчі органи: Комісія з питань міжнаціональних відносин та захисту національних меншин України; громадські ради при Міністерстві культури України тощо. Ради представників громадських організацій меншин діяли при переважній більшості обласних державних адміністрацій, за винятком Дніпропетровської, Тернопільської, Чернігівської обласних і Київської міської.

В 2002 р. учасники Всеукраїнської наради керівників національно-культурних товариств з питань реалізації прав національних меншин в Україні привернули увагу до необхідності подальшого удосконалення нормативно-правової бази регулювання міжетнічних відносин та забезпечення прав національних меншин. Учасники Асамблеї національних меншин України (2003 р.) наголошували на тому, що залишалися невирішеними питання законодавчого затвердження концепції засад державної етнонаціональної політики, закріплення права національних меншин на національно-культурну автономію, розробка нормативно-правових актів з удосконалення державної системи матеріально-фінансової підтримки культурного розвитку національних меншин. Також актуальною залишалася проблема участі меншин у прийнятті рішень, що стосувалися їхніх інтересів, на чому наголошували громадські організації меншин. Асоціація національно-культурних об'єднань України вбачала забезпечення прав етноменшин на рівні європейських та міжнародних стандартів.

В 2005 р. 88 громадських організацій етноменшин були об'єднані в Асоціацію національно-культурних і культосвітніх об'єднань Одеської області, Одеську обласну федерацію національних меншин. Крім того, в Одеській області за фінансової підтримки Баварського уряду (ФРН) діяв Благодійний фонд „Баварський будинок. Одеса”.

В 2011 р. органами юстиції України зареєстровано 1458 громадських організацій національних меншин, з яких 44 мали всеукраїнський статус. За даними облдержадміністрацій, здійснювали свою статутну діяльність 1268 таких організацій. Найбільшими серед громадських організацій етнічних меншин були Рада національних товариств України, Асоціація національно-культурних об'єднань України, Конгрес національних громад. В цілому, громадські організації меншин були досить різними за формою. Це – асоціації, спілки, земляцтва, федерації, ради, конгреси тощо.

До анексії в АР Крим діяло 29 національно-культурних товариств і громад, які об'єднували 25 етноспільнот. У свою чергу вони об'єднувалися в Асоціацію національних товариств і громад народів Криму, створену в

1995 р., та Кримський республіканський фонд міжнаціональної злагоди, що діяв з 2000 р. До складу фонду увійшло 17 національно-культурних товариств. Він здійснював фінансування загальних заходів по збереженню і розвитку культур, проведення фестивалів. В 2004 р. на ці цілі фонд витратив 300 тис. грн.

Етнокультурні інтереси росіян в Україні представляло 95 громадських товариств і об'єднань, з них 4 – національне культурно-просвітницьке товариство „Русское собрание”, товариство російської культури „Русь”, громадська організація „Російський рух України”, громадська організація „Російська община України” – мали всеукраїнський статус. Керівники Всеукраїнського товариства російської культури „Русь” і Всеукраїнського національного культурно-просвітницького товариства „Русское собрание” входили до складу Ради представників громадських організацій національних меншин України при Президентові України. Громадські організацій російської культури в Україні здійснювали значну культурно-просвітницьку діяльність. Щорічно за їх участю у рамках Міжнародного дня рідної мови у загальноосвітніх навчальних закладах з російською мовою навчання, бібліотеках, музеях та театрах проводилися різноманітні культурно-просвітницькі заходи, присвячені функціонуванню російської культури. Заснована в 1999 р. громадська організація „Руський рух України” мав свої осередки в усіх областях України, АР Крим, містах Київ та Севастополь. „Руський рух України” сприяв всебічному розвитку і поглибленню відносин між Україною та Російською Федерацією, задоволенню етнокультурних потреб росіян. Російські культурні центри, культурологічні товариства в областях України, творчі колективи, самодіяльні театри, що діяли у рамках „Руського руху України”, вели активну культурно-освітню діяльність, спрямовану на збереження і розвиток російської культури. Під егідою „Руського руху України” на регіональному рівні видавалася ціла низка газет, діяла веб-сторінка Руху в Інтернеті, видавався всеукраїнський вісник і журнал. Діяльність національно-культурних товариств мала регіональну організаційну специфіку. Склалися конгреси російських громад західних областей України. В 1999 р. в Одесі відбувся з'їзд росіян України, який обрав Російську раду – громадський орган, головним завданням якого була консолідація сил цієї меншини для широкої участі в усіх сферах політичного життя країни. Однією з головних вимог російського громадського руху залишалося прагнення надати російській мові статус державної. Це впливало з того, що наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років українську мову назвали своєю рідною лише 1,6% росіян України, а володіли нею вільно лише 32,8%. Надалі показник значно збільшився. І велику роль у цьому відіграла діяльність національно-культурних товариств з формування культури міжетнічного спілкування, яка сприяла лояльнішому ставленню до української держави. Було очевидним, що жодної загрози для російської етнопільноти стосовно „розмивання” її національної ідентичності не існувало. Та й самі етнічні росіяни тривоги з цього приводу не висловлювали.

Ефективною формою об'єднання громадських і державних зусиль у сфері розвитку культури етнomenшин стали національно-культурні центри. Вони репрезентували один з механізмів культурно-національної автономії і новий тип культурно-дозвільної організації, що ставили перед собою завдання культурної консолідації етносів, відродження, розвитку і популяризації етнічної духовної культури. В 2004 р. діяло 85 центрів культури, будинків народної творчості, центрів фольклору та етнографії. Значну роль у відродженні національних культур відігравали створені при товариствах національно-культурні центри: вірменський культурно-етнографічний центр „Луїс”, болгарський культурно-етнографічний центр „Ізвод”, Грецький культурно-етнографічний центр, Кримський республіканський фонд культури кримських татар, а також німецькі культурно-етнографічні центри в різних містах Криму. Вони поєднували представників творчої і наукової інтелігенції, і усіх, хто зацікавлений і готовий зробити свій внесок у розвиток національної культури, мистецтва, народних промислів тощо.

Центри культур етнomenшин тісно співпрацювали з міжнародними та вітчизняними неурядовими організаціями. В 2003 р. Центр культур етнomenшин Закарпаття за підтримки фонду „Відродження”, його центрів в Україні провів ряд семінарів голів національно-культурних товариств із засобами масової інформації та міжнародними фондами, семінар-практикум голів національно-культурних товариств та керівників недільних шкіл національних меншин, а також три тренінги вчителів недільних шкіл. Центром було розроблено і здійснено проект „Кордони єднання”, головна мета якого за допомогою Карпатського фонду налагоджувати і здійснювати контакти між національно-культурними товариствами Закарпаття з аналогічними громадськими самоврядними організаціями територій Угорщини, Румунії, Словаччини і Польщі, що входять в Карпатський Єврорегіон.

Для задоволення національно-культурних потреб євреїв в Івано-Франківській області діяло представництво філії Міжнародної громадської організації „Сохнут – Україна” та обласний благодійний єврейський фонд „Хесед-Лейб” (фондом реалізувалося 14 програм), його діяльність спрямовувалася на розвиток єврейської мови, культури, релігії, збереження культурної спадщини та історико-культурного середовища євреїв. Фонд „Хесед-Лейб” регулярно проводив заходи на відзначення національних свят єврейського народу, видавав щомісячний бюлетень „Хесед-Лейб”. У 2002 р. за сприяння Фонду в Івано-Франківську було проведено Дні єврейської культури.

У досліджувані роки в Україні недостатньо використовувалися можливості культури у подоланні стереотипів ставлення до окремих етнічних груп. Як свідчили дослідження соціологів, проведених у рамках проекту „Регіональна толерантність, ксенофобія і права людини в 2012 році”, здійсненого Київським міжнародним інститутом соціології, латентна ксенофобська установка в українському суспільстві була присутня щодо

багатьох народів. Найбільша соціальна дистанція спостерігалася щодо представників ромів, євреїв, німців. Для заходу України характерними були ці вираження стосовно кримських татар і євреїв. Для сходу було характерним деяке неприйняття німців. При цьому більшість громадян України категорично засуджувала етнічну дискримінацію. Мала місце певна динаміка у суспільній відчуженості до представників окремих етногруп. Протягом 1994–2010 рр. постійно зростало негативне сприйняття громадян ромів. З 2007 р. стабільно погіршувалося ставлення до євреїв. Ромофобія, як гостра форма соціальної антипатії щодо ромів, найчастіше виявлялася у неприйнятті, страху, агресії, засудженні способу життя, соціальної поведінки. Особливо яскраво вираженим явище „ромофобії” було на Закарпатті, де мешкало 14 тис. ромів, або третина ромів України. Через стереотипи чимало громадян України схильні були вважати, що роми лише вміють красти, ворожити, жебрати, співати і танцювати. Водночас, незважаючи на кочовий спосіб життя, ромам вдалося зберегти культуру, традиції, мову, а, отже етнічну самобутність. За даними проекту „Посилення правових можливостей бідних верств населення та ромського населення в м. Мукачеве”, здійснюваного за підтримки Міжнародного фонду „Відродження, таке суспільне несприйняття ромів мало глибокі історичні корені.

На подолання суспільних стереотипів стосовно ромів була направлена Програма Міжнародного фонду „Відродження” „Роми України”. Вона проходила за кількома проектами (векторами), відмінних за своїм впливом на вирішення проблеми інтеграції ромів в українське суспільство і збереження самобутності. За підтримки фонду було досягнуто успіху у розвитку власне ромських ЗМІ (газети „Романі Яг”, ромське радіо, листи-презентації окремих ромських товариств). В 2000-і рр. було проведено низку всеукраїнських, регіональних, зарубіжних фестивалів, вистав. Серед них: Міжнародний фестиваль „Амала – 2000” (Київ), вистава „Цигани”. В офісі Закарпатського культурно-просвітницького товариства та редакції газети „Романі Яг” були створені „ромські” Web-сторінки. Фонд підтримав низку заходів ромських культурних центрів (студію мистецтв при товаристві „Ром Сом”, Ромський культурний центр „Навколо музики” від Товариства музичної культури циган Закарпаття „Лаутарі”, музичну студію при недільній ромській школі в Ужгороді під егідою Товариства ромів Закарпаття „Рома”, мистецький центр творчої ромської молоді Закарпаття під егідою Товариства угорських ромів „Унг Ромен”). Також були проведені міжнародні, всеукраїнські та регіональні фестивали (4-ий міжнародний фестиваль в Ізмаїлі, джазовий фестиваль товариства „Лаутарі”) тощо. Фондом „Відродження” було проаналізовано діяльність ромських громадських організацій. З’ясовано, що реалізовані ними проекти різні за „природою”, стосувалися освітнього, культурного, соціального, інформаційного розвитку громад. Ці проекти демонстрували бажання ромських лідерів допомогти спільноті, зусилля на збереження самобутності та традицій ромської культури. Таким чином робились спроби наповнення процесу „внутрішньої інтеграції” реальним

змістом, аби „зберегти себе”, адаптуватися, а не асимілюватися (за старим радянським зразком).

Важливу роль у популяризації та розвитку національних культур відіграли культурні організації національних меншин. На початку 2000-х років в Україні діяло 95 центрів національних культур, а також будинків народної творчості, центрів фольклору та етнографії, близько 2 тис. національних аматорських колективів.

У 2008 р. в різних регіонах країни працювало понад 30 центрів національних культур. З них 13 були розташовані в Закарпатті (регіон особливого етнічного різноманіття), 10 – у Запорізькій області, Національно-культурні товариства служили базою для понад 9 тис. аматорських мистецьких колективів меншин.

В 2010 р. задоволенням етнокультурних потреб етносів вже займалося 96 центрів національних культур. З місцевих бюджетів фінансувалися 12 центрів: Всеукраїнський центр болгарської культури в Одесі; Науково-методичний центр болгарської культури у Болграді; Центр національних культур в Ізмаїльському районі Одеської області; Центр національних культур у Ренійському районі Одеської області; Центр естетичного виховання у Ізмаїлі Одеської області; Центр культур національних меншин у Закарпатті в Ужгороді; Севастопольський національно-культурний центр; Стельський сільський Будинок грецької культури у Донецькій області; Волноваський міський центр національних культур у Донецькій області; Великоанадольський сільський центр грецької культури у Донецькій області; Будинок національних культур у Луганську; Міський центр національних культур у Миколаєві.

У 2011 р. в Україні діяло 96 центрів культури, 11 з яких фінансувалися з місцевих бюджетів (2 млн. 557 тис. грн.). В 2013 р. у областях України функціонував 81 центр культур національних меншин. Культурно-мистецькі потреби репрезентувало 1485 аматорських театральних, музичних і фольклорних колективів.

Отже, координуючі представницькі самоорганізації етносів України здійснювали свою діяльність за різними напрямками культуротворчої роботи: вносили пропозиції щодо розбудови етнічного культурного простору до органів державної влади всіх рівнів, зарубіжних інституцій; розробляли культурні програми, дбали про розширення новітніх форм етнічної творчості.

Національно-культурні товариства не лише успішно функціонували, стимулюючи продукування мистецьких вартостей, а й поширювали здобутки мистецтва як в Україні, так і за її межами. Вони стали запорукою культурної різноманітності України як носія європейської цивілізаційної моделі, сполучаючи в собі рівні можливості розвитку різних суб'єктів культури, а в підсумку – закладали підвалини державно-громадської системи культурно-суспільного життя.

На першому етапі національно-культурні товариства як в центрі, так і в регіонах включалися у процес відновлення мовно-культурної мозаїки

багатонаціональної України, працювали над вирішенням завдань збереження етнічної самобутності, створення радіо- та телепрограм, присвячених життю етнічних громад, їх національним традиціям, заснування силами національно-культурних товариств або за їх ініціативою аматорських і професійних творчих колективів, проведенням різного роду культурних заходів – фестивалів, святкувань національних свят. У результаті такої діяльності, співпраці з органами державної влади, місцевого самоврядування було створено 227 театрів та театральних груп, 338 танцювальних колективів, 343 хорових колективів, 258 музичних ансамблів. Протягом досліджуваних років розширювались форми впливу національно-культурних організацій на суспільні інститути. Вихідним положенням їх ставало формування громадської думки, в тому числі і шляхом популяризації власної культури.

Кількість місцевих національно-культурних товариств швидкими темпами зростала на початку 1990-х років. В 1998 р. вже діяло 270 національно-культурних організацій. Через десять років (2008 р.) їх чисельність досягла 1300, з яких 39 мали всеукраїнський статус. Прагнення до відродження етнічної самобутності стимулювало подальшу структурування різних етносів. За даними Держкомнацміграції, на 2003 р. в Україні діяло 785 національно-культурних товариств, 530 з них створено представниками найчисельніших етнічних спільнот. Зокрема, представники російської спільноти утворили 62 товариства, грецької – 99, єврейської – 93, німецької – 55, польської – 44, азербайджанської – 33, вірменської – 31. На 2003 р. в АР Крим діяло 27 національних і національно-культурних товариств і громад, утворених представниками двадцяти п'яти етносів, що входять до складу двох об'єднань – Кримського республіканського фонду міжнаціональної злагоди та Асоціації національних товариств і громад Криму.

На 2004 р. в Україні було зареєстровано і функціонувало 1045 національно-культурних товариств, 34 з них мали всеукраїнський статус. Реально визначались як меншини, тобто утворили свої етнічні громадські організації, представники 35 національностей, що проживали на території України. У 2009 р. в Україні діяло близько 1200 громадських організацій етнотеншин (зокрема, й культурно-мистецького спрямування), з них 37 мали статус всеукраїнських. Про масштаб культурницької діяльності цих організацій свідчило те, що при них функціонувало близько 6 тис. художніх колективів. Із усіх етнічних спільнот 39 утворили власні національно-культурні товариства, тобто констатувалися як етнотеншини.

Зазнавали змін пріоритети культурної діяльності національно-культурних товариств. Якщо на початку 1990-х років їх пріоритетом було завдання консолідації етнічних груп, збирання етнокультурної спадщини, то в середині десятиріччя вони починали ініціювати проекти етнічного характеру та соціально значущі. Національно-культурні товариства кінця 1980-х – початку 1990-х років ставили завданням розвиток гармонійних міжетнічних відносин, згуртування представників етнотеншин навколо спільних інтересів, справи ідентифікації на основі рідної мови, історичної пам'яті, традицій, культури. Створене в 1988 р. при Українському товаристві дружби і

культурних зв'язків із зарубіжними країнами – польське культурно-освітнє товариство складалося з шести секцій: науки, культури, польської мови і літератури, охорони пам'ятників історії та культури, організаційної роботи, клубу любителів польського фільму. В 1989 р. почало роботу Закарпатське обласне товариство угорської культури (до ради увійшло 47 членів, головою обрано – Ш. Фодова, доцента Ужгородського університету). До створеного в цьому ж році Республіканського культурного центру тюркомовних народів (при Українському фонді культури), увійшло 11 товариств: татарське, казахське, башкирське, кримськотатарське, азербайджанське, узбецьке, караїмське, гагаузьке, туркменське, киргизьке, арабське. В плані розвитку культури етноменшин плідно працювали Українське республіканське суспільно-політичне і культурно-освітнє товариство радянських німців „Відродження” (1989 р.), Республіканське товариство єврейської культури (1989 р.), Регіональне товариство радянських греків (Донецьк, 1989 р.). В 1990 р. до числа цих організацій додалися: Українське республіканське товариство російської культури „Русь”, Чехословацьке республіканське культурно-освітнє товариство. Пізніше було створено Раду національних товариств Української РСР для координації діяльності етнічних груп, проведення спільних акцій, надання матеріальної допомоги новоствореним товариствам тощо. Кількість національно-культурних організацій особливо швидко зростала на початку 1990-х рр. Якщо восени 1990 р. в Україні нараховувалося 84 таких об'єднань, то наприкінці 1994 р. їх було вже 237.

На 1993 р. за даними Міністерства культури України в Україні вже діяло близько 630 угорських колективів і гуртків художньої самодіяльності. У 1998 р. в Україні діяло близько 1150 колективів художньої самодіяльності, музичних та фольклорних колективів, створених при національно-культурних товариствах, зокрема: театрів – 107, хорових колективів – 292, танцювальних ансамблів – 277, музичних ансамблів – 233.

В 2007 р. функціонувала розгалужена мережа закладів культури, що сприяли збереженню і розвитку духовної культури і традицій румунської національної меншини. У населених пунктах Чернівецької області, в яких проживали етнічні румуни, діяло 95 румунських аматорських театрів, театрів, дитячих художніх шкіл, 100 танцювальних колективів, 82 музичних ансамблів.

У 2008 р. в Україні загальна кількість аматорських театрів, театрів-студій, театральних груп етноменшин становила 393, аматорських хорових колективів – 910.

У 2009 р. в Україні функціонувала розгалужена мережа закладів культури, метою яких було сприяння збереженню та розвитку історії й традицій румунської меншини. Зокрема, діяло 63 будинки культури, 6 мистецьких шкіл. В 2010 р. культурно-мистецькі потреби етноменшин задовольняли 2700 аматорськими театральними, музичними і фольклорними колективами.

Національно-культурні товариства чимало уваги приділяли питанню організації і проведення культурно-мистецьких заходів у освітніх установах.

Розвиток у сфері культури України на початку ХХІ ст. нових форм комунікації між владою та громадськістю, формування інформаційного суспільства мали безперечний вплив на процеси вдосконалення діючого законодавства у сфері культури. Можливість залучення громадськості до вироблення та прийняття важливих для галузі рішень, доступ до повної та об'єктивної інформації щодо діючого законодавства стали необхідними умовами ефективної комунікації між владою та суспільством. Доведено, що від участі громадськості у процесі прийняття рішень, а також від ефективності засобів передачі конкретної нормативно-правової інформації шляхом використання різноманітних форм комунікації (ЗМІ, інформаційно-комунікаційні технології, презентації, „круглі столи”, прямі телефонні лінії тощо) та, в цілому, рівня комунікаційних зв'язків між владою та суспільством залежить змістовне наповнення, дієвість та ефективність законодавства як механізму вдосконалення державної культурної політики.

Отже, при детально і непогано розробленій правовій основі взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства, серйозні нарікання викликає саме рівень самодіяльності та самоорганізації, а також чисельність відповідних організацій, що спроможні були б виступати партнерами держави у розбудові державної національної стратегії. Так, в Україні на 10 тис. населення припадає 14 громадських організацій. Для порівняння, в Угорщині на 10 тис. населення приходить 46 організацій, у Хорватії – 85, а в Естонії – 201. Абсолютно не спів ставні також і економічні підоснови їх діяльності та фінансові можливості останніх. Достатньо зауважити, що переважна більшість їх українських відповідників існує на кошти закордонних донорів.

Вочевидь саме економічна складова, вірніше її відсутність, обумовлюють недостатній для України рівень суспільно-політичної активності населення та його участь у етнонаціональному житті. Національні організації працюють на умовах самоокупності та спонсорської підтримки. Зрозуміло, що за відсутності сформованого середнього класу та в умовах хронічної соціально-економічної кризи названі структури животітимуть на пожертви філантропов та закордонних донорських організацій.

Водночас слід зауважити, що так звана «гібридна війна» та інформаційна інтервенція, що її супроводжують, виступають потужним фактором національної мобілізації, з одного боку; натомість створюють додаткові загрози у сфері міжнародних відносин та державному суверенітету, з іншого. Роль, яку спроможні відіграти вже існуючі національні організації та ЗМІ, в гармонізації міжнародних відносин важко переоцінити. Цей потужний ресурс ідеологічної протидії має бути використаний на користь гармонізації клімату міжнародного спілкування та задля подолання драматичних наслідків збройного протистояння на Сході України.